

ՆԱՀԱՏԱԿ ՍՈՒՐԲ ՂԵՒՈՆԴ «ԵՐԷՑ»
ԱՏՈՒԳԱՊԷՍ «ՎԱՐԴԱՊԵՏ» ԷՐ
(Ե. Դար)

ԵԶՐԵՐՈՒ ՅՍՏԱԿՈՒՄ

Մեր եկեղեցական թէ ազգային պատմութեան յիշարժան դը-
րուագներու կարգին, Ե. դարու Վարդանանց շարժումին մասնա-
կից եկեղեցականներու խումբին մէջ կը յիշուի նաեւ «Ղեւոնդ
Երեց» անունով եկեղեցական մը, որ պատմական Հայաստանի Այ-
րարատեան նահանգի Վանանդ գաւառի Իջեւան գիւղէն էր: Կո-
րին Վարդապետ, Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետի կենսագրու-
թեան մէջ կը յիշէ զայն իբր «Այր հաւատարիմ եւ նշմարտապաշտ»¹:

Ե. դարու մեր պատմագիրներէն՝ Փարպեցին ալ կը յիշէ Ղե-
ւոնդը, զայն կոչելով «Սուրբ Երեցն Ղեւոնդ»²:

Մինչեւ այսօր, մեր մէջ տակաւին ընդհանրացած արտայայ-
տութիւն մըն է Ղեւոնդը յիշել իբր «Ղեւոնդ Երեց»:

Հարց կը ծագի թէ այս եկեղեցականը, որ «Երեց» կը կոչուի,
եկեղեցական ի՞նչ կարգավիճակ կամ աստիճանակարգ ունեցած է:

Մեր լեզուին մէջ, «Երեց» գոյականը ունի երեք տարբեր նշա-
նակութիւններ.

Ա) Տարիքով մեծ անձնաւորութիւն, այսինքն՝ տարեց, տա-
րիքաւոր (Անգլ. elder),

Բ) Ամուսնացեալ Քահանայ:

1 ԿՈՐԻՒՆ, Վարդ Մաշտոցի, Հ. Պ. ԱՆԱՆԵԱՆ (հրտ.), Ս. Ղազար, Վեցերորդ
1998, էջ 50:

2 ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Գ. ՏԵՐ-ՄԿՏՉԵԱՆ – Ս. ՄԱԼԽՍՅԵԱՆ
(հրտ.), Բ. ՈՒՂՈՒԲԱԲԵԱՆ, (արեւ. թրգմ.), Երեւան 1982, Դրուագ Բ., ԼԸ.,
էջ 164, 166, 168 եւ ԽԲ., էջ 180:

288-2024

Գ) «Քահանայական ձեռնադրութիւն եւ օծում» ստացած:
 Բոլոր անոնք, որ քահանայական օծում ունին «Քահանայ» կը կոչուին. ուրիշ խօսքով՝ Կաթողիկոս, Եպիսկոպոս, Վարդապետ եւ ամուսնացեալ եկեղեցականները՝ բոլորն ալ «Քահանաներ» են:

Արդ, ինչպէս ըսինք, հարց կը ծագի թէ Ղեւոնդ «ԵՐԷՅ» կոչուած եկեղեցական անձնաւորութիւնը տարիքով մեծ պէտք է հասկնալ, ամուսնացեալ քահանայ, թէ կուսակրօն քահանայ կամ Վարդապետ:

Մեր այս ուսումնասիրութեան նպատակն է լուսաբանել Ս. Սահակ Ա. Կաթողիկոսի եւ Սբ. Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետի աշակերտներէն՝ Ղեւոնդ «Երէց» կոչուած անձնաւորութեան եկեղեցական կարգավիճակը, յանգելով այն յստակ եզրակացութեան, որ «Ղեւոնդ Երէց» կոչուած անձը պէտք է վարդապետ եղած ըլլայ եւ ո՛չ թէ պարզ ամուսնացեալ քահանայ մը՝ «Տէր» կամ «Երէց» կոչումով յատկանշուած:

Թաղէոս Առաքեալի անունով հասած «Կանոն»ներուն մէջ շատ յստակ կը զանազանուի «Քահանայ» հասկացողութիւնը: Բնագիրը կ'ըսէ. Առաքեալները «Ձեռնադրեցին Եպիսկոպոսունս, Քահանայս եւ Սարկաւագունս եւ հաստատեցին Վարդապետս օրէնսուսյցրս»³:

Յայտնի է, որ Եկեղեցւոյ կազմակերպումի սկզբնական շրջանին (Ա. դար), «Եպիսկոպոս» եւ «Երէց» կոչումները նոյն նշանակութեամբ գործածուած են, ինչպէս օրինակ Առաքեալներու Գործերուն մէջ կը կարդանք. «Պօղոս Մելիտոսի քամբով լուր ուղարկեց Եփեսոս եւ Եկեղեցւոյ երէցները իր մօտ կանչեց եւ ըսաւ. հսկեցէք ձեր անձերուն եւ ձեր ամբողջ հօտին, որուն տեսուչ կարգեց ձեզ Սուրբ Հոգին» (Ի, 17-18): Մակայն, Բ. դարուն սկիզբը, Եկեղեցւոյ ամէնէն հեղինակաւոր վկաներէն մէկուն՝ Ս. Իգնատիոսի համար, Եկեղեցւոյ Քահանայական աստիճանակարգի երեք տարբերակները արդէն յստակ կը զանազանուին իրարմէ. Եպիսկոպոսներ, Քահանաներ (Երէցներ) եւ Սարկաւագներ:

Ն. Լամբրոնացին «Քահանայ» եւ «Երէց» եզրերը կը բացատրէ եւ կը յստակէ անոնց պաշտօնները. «ՁՔահանայս Երէցս անուանեմք՝ թէպէտ եւ մանկունք են, ծերունեացն մակադրութեամբ, յայտ առնելով կոչմամբն՝ կատարեալս գնոսա ըստ աստուածային հասակի առաքինութեանն, ո՛չ միայն անձանց այլ եւ այլոց հրատարակելով

3 Կանոնագիրք Հայոց, Վ. ՅԱՆՈՒԵԱՆ, (հրտ.), Բ., Երեւան 1971, էջ 19:

գնոսա ուսուցիչս...: Հինգերորդ դաս աստիճանի Եկեղեցւոյ երեւիսունք եւ պապաւք, որ թարգմանին Քահանայք եւ Երիցունք. Քահանայք ի քաղաքս լինին եւ Երիցունք ի գիւղս եւ յագարակս: Մի են երկոքեան, բայց յաղագս պատուոցն անուամբ զանազանին»⁴:

Նոր Բաղգիրք Հայկազեան Լեզուի բառարանը, Լամբրոնացիին կողմէ յիշուած յունարէն «Երեւիսունք» եզրը կը հասկնայ իբր «Հոգեւոր Հայր», «Երէց» կամ «Քահանայ»⁵: Իսկ «Երեւիս» (յունարէն «Երեւս»), դարձեալ կը նշանակէ «Երէց» կամ «Քահանայ»⁶:

Ինչպէս յայտնի է, Լամբրոնացիի համաձայն «Երէց» կամ «Քահանայ» նոյն նշանակութիւնը ունին: Միւրթար Գօշ կը յիշէ «Եպիսկոպոս եւ Երէց» երկու դասակարգերը, ինչպէս նաեւ «Երէց» եւ «Սարկաւագ» դասակարգերը⁷: Այս իմաստով պէտք է հասկնալ նաեւ Սբ. Պատարագի ընթացքին յիշատակուած «Դասք Քահանայից» եւ «Երիցանց» արտայայտութիւնները (այսինքն՝ բոլոր եկեղեցականները): Յատկանշական է, որ հայոց ապստամբութեան այդ օրերուն ձերբակալուած եւ Պարսկաստան տարուած հայ եկեղեցականները կը յիշուին իրենց անուններու հետեւեալ կոչումներով. Յովսէփ Երէց (Կաթողիկոս), Ղեւոնդ Երէց Վանանդեցի, Սամուէլ եւ Արքաիւս Արածեցի Երէցներ, Մուշէ Երէց Աղբակեցի, Արշէն Երէց Եղեգեցի, Եւայլն⁸:

Պատարագիչ Եկեղեցականին կողմէ ծածուկ կատարուած աղօթքներէն մէկուն մէջ («Առէք Կերայք»էն անմիջապէս ետք), այս իմաստով կը կիրարկուի հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Տէ՛ր, խաղաղութիւն շնորհէ ամբողջ աշխարհին, Սուրբ Եկեղեցիին եւ բոլոր ուղղափառ Եպիսկոպոսներուն, ՔԱՀԱՆԱՆԵՐՈՒՆ, Սարկաւագներուն, աշխարհի ղեկավարներուն...»: Եւ այս աղօթքէն ետք, Խորան ծառայող Սարկաւագները կը ձայնեն՝ խնդրելով. Տէ՛ր, «Այս Սուրբ

4 ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՏԻ, Մեկնութիւն Խորհրդոյ Պատարագին, Ս. Ղազար, Վեներտիկ 1847, էջ 135, 83:
 5 Նոր բաղգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. Բ., Ս. Ղազար, Վեներտիկ 1837, էջ 600:
 6 Նոր բաղգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. Ա., 1836, էջ 680: Տե՛ս նաեւ Հ. Ղ. ԻՆՃԻՃԵԱՆ, Հնախօսութիւն, հտ. Գ., Վեներտիկ 1835, էջ 240:
 7 ՄԽԹԱՐ ԳՕԾ, Գիրք Դատաստանի, Խ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, (աշխ.), Երեւան 1975, էջ 97, 321:
 8 Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Կարմիր Վարդան եւ Աւարայրի Ճակատամարտը, Վիեննա 1951, էջ 75:

Պատարագով յիշէ՛ Սուրբ Առաքեալները, Մարգարէները, Վարդապետները, Մարտիրոսները եւ բոլոր Սուրբ Հայրապետները, առաքելագործ Եպիսկոպոսները, ԵՐԷՅՆԵՐԸ (այսինքն՝ Քահանայութիւնն ունեցողները), ուղղափառ Սարկաւագները...»⁹:

Շատ հետաքրքրական կը գտնենք նաեւ Նարեկացի Վարդապետին կիրարկած արտայայտութիւնը իր անձի մասին. «Ես Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ»¹⁰:

Գիտակցաբար ընդգծեցինք «Քահանաներ» եւ «Երէցներ» եզրերը, աւելի յստակ տեսնելու, որ երկու եզրերն ալ հաւասարապէս կը նշանակեն «Քահանայական» կարգ ունեցողները:

Սուրբ Ներսէս Դ. Կաթողիկոս Շնորհալին (ԺԲ. դար), «Վարդանանց» նահատակներուն նուիրուած իր «Նորահրաշ պսակաւոր...» ծանօթ շարականին մէջ յստակ եզրերով կը գրէ. «Սահակ եւ Յովսէփ Սուրբ Հայրապետներուն հրամանով՝ Ղեւոնդ Սուրբ Վարդապետը լուսաւորեց արի եւ քաջ սպառազէնները»¹¹:

Հոս յայտնապէս Ղեւոնդը կը յիշատակուի իբր «Վարդապետ»:

Կիրակոս Գանձակեցի Պատմագիրը (ԺԳ. դար) կը գրէ, որ Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի «Գլխաւոր աշակերտներն էին Սուրբ Յովսէփը [Պաղնացին], Ղեւոնդը [Վանանդեցին], Քերթողահայր Մովսէսը [Խորենացին], Մամբրէ վերծանողը, անոր եղբայրը՝ [Մովսէս], Եզնիկը եւ Կորիւնը, Եղիշէն, Դաւիթ Փիլիսոփան [Անյաղթը] եւ Յովհաննէսը, Տէր Արքաիւսը, Արձանը, Մուշէն, Խոսրովը, Ղազարը [Փարպեցին] եւ յետոյ Ստեփանոս Սիւնիքի Եպիսկոպոսը»¹²:

Այս հատուածին մէջ նկատելի է, որ Ղեւոնդը կը յիշուի կուսակրօն եկեղեցականներու կամ վարդապետներու կարգին:

Շատ յատկանշական է նաեւ 1015ին վախճանած Ասողիկ Տարօնեցի պատմագիրին հետեւեալ արտայայտութիւնը Ս. Մեսրոպ

9 Տե՛ս Խորհրդատետր Արքայան Պատարագի, Զ. Եպս. ԱՁՆԱԻՈՐԵԱՆ, (հրտ. եւ արեւմտ. թրգմ.), Անթիլիաս 1999, էջ 84, 86, ընդգծումները մերն են:
10 ԳՐԻԳՈՐ ՆՍՐԵԿԱՅԻ, Մատենան Ողբերգութեան, Պ. Մ. ԽԱԶՍՏՐԵԱՆ – Ա. Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ, (հրտ.), Երեւան 1985, Յիշատակարան, էջ 642:
11 Տե՛ս Շարական Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Ե. Արք. ԹԱՊԱԳԵԱՆ, (Արեւմ. թրգմ.), Լոս Անճելըս 2011³, 744:
12 ԿՐԻՍՏՈՍ ԳՆՆԵԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, Կ. Ա. Մ. ՕԶԱՆՁԱՆԵԱՆ, (հրտ.), Երեւան 1961, 28: Պէտք է նշեմք, որ «Տէր»ը եպիսկոպոսի կոչանուն է:

Մաշտոցի մասին. «Մեսրոպ, որ եւ Մաշտոց՝ այր սփանչելի, Քահանայ, նախագտող [Հայերէն Այբուբենի] եւ Վարդապետ»¹³:

Հոս ալ նկատումի արժանի է, որ պատմագիրը բացայայտ կերպով «Քահանայ եւ Վարդապետ» կը կոչէ Սբ. Մեսրոպ Մաշտոցը:

Ղեւոնդ Երէցը յայտնապէս «Վարդապետ» կը կոչուի նաեւ ԺԳ. դարուն ապրած ուրիշ հեղինակաւոր Վարդան Վարդապետէ. «Վանանդայ Կարուց էր Ղեւոնդ Վարդապետն»¹⁴:

Շատ հետաքրքրական է, որ Աճառեան, յիշելով Ը. դարուն ապրած մեր պատմագիրներէն մէկը, կը կոչէ զայն «Ղեւոնդ Երէց կամ Վարդապետ»¹⁵:

Երկու Ղեւոնդներն ալ, մէկը Ե. դարէն եւ միւսը Ը. դարէն, «Երէց» կոչուած Վարդապետներ են:

ՂԵՒՈՆԴ ԵՐԷՅԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԸ

Լաւապէս ճանչնալու համար Ղեւոնդ Երէցի եկեղեցական ինքնութիւնը եւ անոր կրօնական պատրաստութիւնը, հարկ է նըկատի ունենալ անոր եկեղեցական ենթահողը, աստիճանակարգը եւ եկեղեցական գործունէութիւնը:

Ղեւոնդ Երէց Վանանդեցին ամէնէն հին աշակերտներէն մէկն էր Ս. Սահակի եւ Մաշտոցի աշակերտներուն մէջ, Խորենացիին վկայութեամբ «գլխաւոր» նկատուած. «Անոր աշակերտներուն մէջ գլխաւորը» կոչելով¹⁶:

13 ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՍՈՂԻԿ ՏԱՐՕՆԵՅԻ, Պատմութիւն Տիեզերական, Ա. Պետերբուրգ 1885, էջ 75:
14 Այսինքն՝ Կարս քաղաքի շրջանէն. տե՛ս ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Աշխարհացոյց, Հ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ, (հրտ.), Փարիզ 1960, էջ 17:
15 Հ. ԱՅՍՈՐԵԱՆ, Անճանալի Բառարան, հտ. Գ., Պէյրուք 1972, էջ 142: Այս երկրորդ Ղեւոնդ Երէց Վարդապետը հեղինակ է «Արշաւանձ Արարաց ի Հայաստան, արարեալ Ղեւոնդ Վարդապետի Հայոց» պատմական գիրքին, Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՅ (հրտ.), Փարիզ 1857: Հմմտ. Հ. Կ. ՔՐՊԱՐԵԱՆ, Պատմութիւն Հայ Հին Գրականութեան, Ա. Ղազար, Վեներտիկ 1992, էջ 277-279 եւ էջ 311-312:
16 ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, Ա. Ղազար, Վեներտիկ 1955, Հատուած Գ., ԾԷ., էջ 571: Մ. Արք. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Ա., Պէյրուք 1959, էջ 401-402:

Կորիւնն ալ Ղեւոնդ Երէցը Սահակ-Մեսրոպեան աշակերտներու խոսմբին մէջ տարիքով աւագ աշակերտներէն մէկը կը նկատէ¹⁷:

Հայր Ալիշանի կարծիքով Ղեւոնդ Երէց մասնակցած է 444 թուականին կայացած Շահապիվանի Ազգային Եկեղեցական Ժողովին¹⁸:

Հայր Ակինեանն ալ Ղեւոնդ Երէցը կը դասէ Մեսրոպ Մաշտոցի «Երիցագոյն աշակերտներ»-ու խոսմբին մէջ: «Մաշտոց երբ նուիրուեցաւ եկեղեցական կոչման, իր շուրջ հաւաքեց համախոհ, համակամ, հոգեկիր անձեր, անոնց հետ ապրեցաւ ներանձնական-վանական կեանք եւ ապա առած զանոնք հետը՝ ելաւ Գողթն քաղաքը¹⁹: Գուշակեան Պատրիարքը, նմանապէս, նկատել կու տայ, որ Ղեւոնդ «Սահակ-Մեսրոպեան առաջին խումբին ամենէն տարեցն էր»²⁰:

Ղեւոնդ Երէց, «Ամենատարեցն էր նրանց [Աւարայրի Ճակատամարտին մասնակցող Հոգեւորականներու] շարքում»²¹:

Ուրեմն, «Տարիքով՝ խումբին ամենէն տարեցն էր: ... Մոռնալու չեմք, որ Ղեւոնդ Երէցը կարկառուն դեմք մըն էր Ոսկեդարի մեր կրթական-գրական ստեղծագործ շարժումին մէջ: Աստիճան եւ Յունարէն լման գիտէր եւ ներհուն էր սոյն լեզուներու եկեղեցական գրականութեան մէջ»²²:

Ե. դարու հայ թարգմանական գրականութեան նուիրեալ երախտաւորները երկու խոսմբի թարգմանիչ Վարդապետներ կը ճանչնայ:

Ա.- Առաջին կամ Երէց Թարգմանիչներ եւ

Բ.- Կրտսեր Թարգմանիչներ:

17 ԿՈՐԻՒՆ, Վարժ Մաշտոցի, Եջ. աշխ., էջ 50: Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ, Հայ Դպրութեան Պատմութիւնը Բնական տեսութեամբ, հտ. Գ., Անթիլիաս 2000, էջ 28-29:
18 Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ, Հայապատում, Վեներտիկ 1901, էջ 159:
19 Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Ս. Մաշտոց Վարդապետ, Կեանքն ու գործունէութիւնը, Վիեննա 1949, էջ 185-190:
20 Թ. ՊԱՐԲ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ, Սուրբ եւ Տօնի Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, Անթիլիաս 1981³, էջ 183:
21 Ռ. ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ, Հայոց Եկեղեցու Սրբերը եւ Սրբակենցաղ Անձինք, էջ-վիածին 1999, էջ 91:
22 Շ. ՊԱՐԲ. ԳԱԼՈՒՍԵԱՆ, Հայագրի Սուրբեր, Իսթանպուլ 1982, էջ 63-64:

Առաջին խոսմբին պատկանողները կը համարուին այն աշակերտները, որոնք հայ լեզուի այբուբենի գիւտին ժամանակ տարիքով աւելի մեծ էին եւ զարգացում ունենալով՝ կարող էին Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի օգնական եւ գործակից դառնալ թարգմանական աշխատանքներուն մէջ: Այս առաջին կամ «երէց» խոսմբին աշակերտները 60 հոգի էին, որոնցմէ 40 Ս. Մեսրոպի անմիջական աշակերտներն էին²³: Ահա այս խոսմբին մէջ կը յիշատակուի Ղեւոնդ կամ Ղեւոնդէս «Երէց» Վանանդեցին²⁴:

Կորիւն Վարդապետ կը վկայէ, որ Մեսրոպ Մաշտոց, այսօրուան Արցախի դրացի Աղուաններուն համար ալ Այբուբեն ստեղծելով՝ կրթական նպատակներով հոն կը թողու իր աշակերտներէն Ենովքը եւ Դանանը, մատնանշելով որ երկուքն ալ էին «Արք կրօնաւորք եւ յառաջադեմք աւետարանական սպասաւորութեան», այսինքն՝ քրիստոնէական քարոզութեան համար պատրաստուած եկեղեցականներ էին²⁵: Համաձայն Կորիւնի այս վկայութեան, Չամչեան կը յիշէ Ենովքը, որու մասին կը գրէ թէ ան Մաշտոցի աշակերտներէն մէկն էր, որ «կարգեցաւ ուսուցիչ յԱղուանս եւ ապա ի բաժնին Յունաց ԸՆԴ ՂԵՒՈՆԴԵԱՅ»²⁶:

Եթէ «Քարոզիչ» կամ «Ուսուցիչ» կարգուած են, ուրեմն կը նշանակէ թէ ուսեալ եւ պատրաստուած եկեղեցականներ էին, այսինքն՝ «Վարդապետ»ներ:

Կորիւն ինքը կը վկայէ, որ Սահակ Ա. Կաթողիկոսի եւ Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետին կողմէ Կոստանդնուպոլիս ուղարկուեցան Յովսէփ Պաղնացի եւ Եզնիկ Կողբացի աշակերտները՝ այնտեղ Եկեղեցական Հայրերու կրօնական այլեւայլ գործեր հայերէնի թարգմանելու նպատակով²⁷: Դարձեալ Կորիւնի համաձայն, Կոստանդնուպոլսոյ մէջ անոնց կը միանան երկու ուրիշ թարգմանիչ-

23 Հմմտ. «Սովերբ Հայկականք», հտ. Բ., Վեներտիկ 1853, էջ 9: Մ. Արք. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Ա., Պէյրութ 1959, էջ 277:
24 Այս խումբի Թարգմանիչներու մասին տե՛ս Յ. Վրդ. ՄԻՍԻՃԵԱՆ, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1902, 58-61 եւ 145-151:
25 ԿՈՐԻՒՆ, Վարժ Մաշտոցի, Եջ. աշխ., էջ 54:
26 Հ. Մ. ՉԱՄՉԵԱՆ, Պատմութիւն Հայոց, հտ. Ա., Վեներտիկ 1784, էջ 536. Ընդգծումը ինձմէ: Դժբախտաբար, Աղուանքի Երկրին Հայ Կաթողիկոսը, իր շարադրած պատմութեան մէջ, ո՛րեւէ անդրադարձ չէ կատարած այս մասին տե՛ս Ե. Կրդ. ՀԱՍՍՆ-ՋԱԼԱԼԵԱՆ, Պատմութիւն Համալսարան Աղուանից Երկրի, Երուսաղեմ 1868:
27 ԿՈՐԻՒՆ, Վարժ Մաշտոցի, Եջ. աշխ., էջ 62:

ներ եւս՝ ինքը Կորիւնը եւ Ղեւոնդը: Կատարելով իրենց յանձնարարուած պարտականութիւնը, չորս թարգմանիչները, առնելով իրենց թարգմանութիւնները եւ շարք մը յունարէն բնագիրներ, կը վերադառնան Հայաստան եւ կը շարունակեն իրենց գործունէութիւնը²⁸:

Կորիւնի եւ Ղեւոնդի երթը Կոստանդնուպոլիս կայացած պէտք է ըլլայ Եփեսոսի Եկեղեցական Ժողովէն ետք (431 թուականէն ետք), բայց ո՛չ շատ ուշ, քանի որ Ժողովին որոշումները Ղեւոնդը եւ Կորիւնը իրենք բերած են Հայաստան²⁹:

Աճառեան այս մասին յստակումներ կը կատարէ. «Մի ժամանակ պարապելուց յետոյ՝ բաւական հմտանալով այդ լեզուին (յունարէնին), սկսեցին յունարէնից քարգմանութիւններ կատարել»: Ապա կը շարունակէ. «Յովսէփի եւ Եզնիկի առաքումից յետոյ, Սահակ Կաթողիկոսը եւ Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետը երկու նոր աշակերտներ եւս ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս նոյն նպատակով, որոնցից առաջինը Ղեւոնդ կամ Ղեւոնդէս եւ երկրորդը Կորիւն, որ յետոյ Մեսրոպի կենսագրութիւնը գրեց: Այս երկու աշակերտները Կոստանդնուպոլիս հասնելով՝ ընկերացան Եզնիկին: ... Պոլսում էին մեր Թարգմանիչները՝ Ղեւոնդ Երեց, Յովհան Եկեղեցացի, Յովսէփ Պաղնացի, Արճան, Եզնիկ եւ Կորիւն»: Եփեսոսի Եկեղեցական Գ. Ժողովի օրերուն (431ին), յիշուած Աշակերտները կը գտնուէին Կոստանդնուպոլիս, որոնք սակայն չմասնակցեցան Ժողովին, որովհետեւ «Նրացից ո՛չ մէկը ունէր եպիսկոպոսական կոչում»³⁰:

Ուրիշ խօսքով՝ անոնք «Վարդապետ»ներ էին:

Նիկողայոս Ադոնց կարեւոր անդրադարձում մը կը կատարէ, ուր կ'ընդգծէ Ղեւոնդի (եւ Կորիւնի) գործնական ղերակատարութիւնը Եկեղեցական մակարդակի վրայ. «Հայ Եկեղեցու դաւանաբանութեան Կիրելեան խարխալը աւանդ է Եփեսոսի Ժողովից: Մաշտոց եւ նրա աշակերտները՝ Ղեւոնդ եւ Կորիւն երեւան գալով ընդհանուր եկեղեցական ասպարիգում անմիջական մասնակցութիւն են

28 Լ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, Հայ Հին Թարգմանական Գրականութիւն, St. Vartan Press, Նիւ Եորք 1992, էջ 78.: ԷՊ. Բ. ԱՂԱՅԵԱՆ, Մեսրոպ Մաշտոց, Երեւանի Համալսարանի հրտ., Երեւան 1986, էջ 67-68:
29 Ն. ԱՂԱՅԵԱՆ, Մաշտոցը եւ նրա աշակերտները ըստ օտար աղբիւրների, տե՛ս Մեսրոպ Մաշտոց, Յօդուածների հաւաքածու, Գիտութիւնների Ակադեմիայի հրտ., Երեւան 1962, էջ 225:
30 Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայոց Գրերը, Երեւան 1984, էջ 245 եւ 249:

ունեցել նշմարտութեան որոնումներին եւ հիմնարկել հայ դաւանաբանական շէնքը»³¹:

Մենք այս փակագիծը բացինք՝ ընդգծելու համար պատմական քանի մը կարեւոր վկայութիւններ՝ ըսելու համար, որ Ղեւոնդ Երէցը Սահակ-Մեսրոպեան աշակերտներուն անմիջական խումբին մէջ կը գտնուէր իբր յառաջողէմ աշակերտ եւ կը նկատուէր իբր հմուտ անձնաւորութիւն յունարէն եւ ասորերէն լեզուներու, ատակ այդ լեզուներէն թարգմանութիւններ կատարելու: Համաձայն Կորիւնի վկայութեան, Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետը Մելիտինէի մէջ իր աշակերտներուն գլուխ կարգած է Ղեւոնդ Երէցը³²:

«Մեսրոպ Մաշտոց, երբ Մելիտինէ է ժամանում իր աշակերտներին հետ, վերջիններին ասորերէն լեզուով եւ դպրութեան մէջ հմտանալու համար, յանձնում է Ակակիոս եպիսկոպոսին՝ կատարելագործուելու, իսկ նրանց ղեկավար է նշանակում Ղեւոնդէսին...: Ասիկա կը նշանակէ թէ Ղեւոնդ Երէց աւելի մեծ վստահութիւն եւ հեղինակութիւն կը վայելէր Մաշտոցի մօտ՝ իմացական իր հասունութեան եւ կարողութիւններուն շնորհիւ, քան միւս աշակերտները: ... Կոստանդնուպոլսոյ մէջ Ղեւոնդ Եզնիկի հետ համագործակցութեամբ՝ Կորիւնի հետ միասին քարգմանութիւններ է կատարում ա՛յն երկերի, որ Մաշտոցն ու Սահակը յանձնարարել էին»³³:

432 թուականին Կոստանդնուպոլիսէն Հայաստան բերուած Աստուածաշունչ Մատենի ճշգրտուած օրինակի օգտագործումով (ծանօթ «Եօթնասնից Թարգմանութիւն» անունով), Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ղեկավարութեամբ՝ «Աստուածաշունչի քարգմանական նոր ձեւերակից մասնակից դարձան Եզնիկ Կողբացի, Ղեւոնդ ՎԱՆԱՆԻԵՑԻՆ, Կորիւն, Յովսէփ Վայոցճօրեցի, Աբրահամը Արած գիւղէն եւ Արճան Արծրունի»³⁴:

Ըսուեցաւ թէ Ղեւոնդ Երէցը Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտներէն ու գործակիցներէն մէկը եղած է, մանաւանդ Մեսրոպ Մաշտոց զայն նկատած էր իբր իր յաջորդը: Երբ Ղեւոնդ Կոստանդ-

31 Ն. ԱՂԱՅԵԱՆ, Մաշտոցը եւ նրա աշակերտները ըստ օտար աղբիւրների, նշաշխ., էջ 241:
32 ԿՈՐԻՒՆ, Վարժ Մաշտոցի, նշաշխ., էջ 50:
33 Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ, Հայ Դպրութեան Պատմութիւնը Բնական տեսութեամբ, հտ. Գ., Անթիլիաս 2000, էջ 28-29:
34 Վ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ, Հինգերորդ դարի Հայ Թարգմանական Գրականութեան Լեզուն եւ Ոճը, Երեւան 1984, էջ 5. ընդգծումը իմս է:

նուպոլիս մեկնած է, Մեսրոպ Մաշտոց իրեն յանձնած է իր աշակերտներուն խնամքը եւ Յոյն Պրոկղ Պատրիարքին նամակ մը տանելու եւ յանձնելու պարտականութիւնը, որուն մէջ, Ս. Սահակ Կաթողիկոսի հետ միասին, կը խնդրէր Յոյն Պատրիարքին կարծիքը եւ դատումը Թէոդորոս Մոպսուեստացիի գրութիւններուն մասին: Այս նամակը, որ հասած է մեզի, թերեւս յունարէն լեզուով շարադրուած ըլլայ նոյնինքն Ղեւոնդ Երէցին կողմէն, ուր շատ յստակ բացատրութեամբ կը հաստատէ նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ հաւատքը, Եկեղեցիներու միութիւնը եւ հաղորդակցութիւնը Տիեզերական Եկեղեցւոյ հետ³⁵:

Կրօնասէր եւ հայրենասէր միաժամանակ: Այս երկու յատկանիշները Ղեւոնդ միացուցած էր իր մտքին ու հոգիին: Ան աշակերտներու խումբեր պատրաստած է՝ Ս. Մեսրոպի անմիջական գործակիցի իր հանգամանքով:

Աւարայրի Պատերազմի նախօրեակին, երբ մեր Եկեղեցւոյ առաջին կարգի հոգեւորականները Պարսիկ ատեանին դիմաց կը կանգնին եւ իրենց ուղղուած հարցումներուն կը պատասխանեն՝ «Յովսէփ Կաթողիկոս վնասակար պատասխաններ կու տայ, Ղեւոնդ Երէց վարդապետական կէտեր կը բացատրէ եւ իրենց ընթացքը կը ջատագովէ»: Օրմանեան Սրբազան նկատել կու տայ նաեւ, որ նահատակ հոգեւորականները մեր Տօնացոյցին մէջ «Քահանայից» կոչումով կը յիշուին, «Թէեւ ինքն անհատակներէն մին Կաթողիկոս է, երկուքը Եպիսկոպոս եւ չորսը միայն Քահանաներ» կամ եկեղեցականներ³⁶:

Պատերազմի օրերուն ապրած պատմագիր՝ Եղիշէ Վարդապետ կը յիշէ Ղեւոնդ Երէցին ներկայութիւնը եւ անոր ունեցած նշանաւոր ելոյթը Վարդանանց Պատերազմին նախորդ գիշերը³⁷: Այդ գիշեր, հոն կը գտնենք նաեւ Ղեւոնդ Երէցը՝ իր քարոզողի, մեկնաբանողի եւ խրատուողի պատկառելի կերպարանքով, հաւատքի ուժեղ կեցուածքով եւ արտայայտութիւններով: Եղիշէ պատմագիրը կը մէջբերէ Ղեւոնդ Երէցի ելոյթին ամբողջութիւնը³⁸: Ե. դարէն, Ղ. Փարպեցին ալ կը վկայէ, որ «Սուրբ Ղեւոնդ

35 Տե՛ս Գիրք Թղթոց, Թիֆլիս 1901, էջ 9-13:
 36 Մ. Արք. Օրմանեան, Ազգապատում, հտ. Ա., Պէյրուք 1959², էջ 400 եւ 401-402:
 37 Եղիշէ, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին, Ե. Տէր-Միւսսեան, (հրտ.), Երեւան 1957, էջ 106-113:
 38 Անդ, էջ 106-114:

Երէց ամբողջ գիշերը անձանձրոյթ առաքելական վարդապետութեամբ բոլորը գորացնելով կը խրատէր յորդաբուխ իմաստութեամբ՝ առակներու մեկնութիւններով եւ հոգեշնորհ վարդապետութեամբ: Անոր խօսքերը մեղրի փաղցրութեամբ կը բխէին անոր սուրբ բերանէն եւ լսողները կը ցնծային³⁹:

Նոյն Պատմագիրը՝ Փարպեցին, կը շարունակէ. «Սուրբ Ղեւոնդ եւ Յովսէփ երանելիին Հայոց մեծամեծ աւագներէն իւրաքանչիւրը կը փառալերէին աւելի շատ հոգեւոր խօսքերով ու փարոզական շնորհներով»⁴⁰:

Բացայայտ է, որ Ղեւոնդ Երէց Վարդապետը պատրաստուած Եկեղեցական մը պէտք է եղած ըլլայ՝ բառին իսկական առումով, այսինքն՝ մէկը, որ քրիստոնէական հաւատքէն եւ համոզումէն կ'առնէ իր կրօնական ներշնչումները, հոգեկան-գիտակցական ոյժն ու մղումը, իր բոցը եւ լոյսը:

Պատմութիւնը յստակ կը վկայէ, որ Մեսրոպ Մաշտոց Վարդապետ մըն էր եւ կը պատկանէր «վանական-անապատական» դասակարգին, ինչպէս անոր աշակերտները: Եթէ Ս. Մաշտոց իր աշակերտներուն խնամքը եւ վերակացութիւնը յանձնած է Ղեւոնդ Երէցին (Սպերի կողմերը գտնուող Շաղգումք կոչուած Վանքի ուսումնարանին մէջ)՝ անկասկած ինքն ալ «վանական վարդապետ» մը ըլլալու էր՝ հասուն միտքով դաստիարակ եւ հմուտ եկեղեցական⁴¹: «Մեսրոպ Մաշտոցը Շաղգումք անապատին մէջ առաջին դասու աշակերտաց ուսումը բովանդակել տալէ յետոյ՝ նոյն տեղւոյն վրայ վերակացու կարգեց Ղեւոնդը»⁴²:

Հետեւաբար, Ղեւոնդ Վարդապետի «Երէց» տիտղոսը պէտք է հասկնալ միւս աշակերտներէն «տարիֆով աւելի մեծ» անձնաւորութիւն եւ «Երէց» եւ «Քահանայ» եզրերը «երբեք կապ չունին ամուսնական վիճակին հետ: ... Երէցը ունի «Աւագ» կամ «գլխա-

39 ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՏԻ, Պատմութիւն Հայոց, Բնական հրտ. եւ Արեւելահայերէն Թարգմանութիւն Բագարատ Ուլուքարեանի, Երեւան 1982, էջ 164:
 40 ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՏԻ, Գ. աշխ., էջ 164-166:
 41 Հմմտ. Տ. Վրդ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ, Պատմական Հայաստանի Հոգեւոր-Իմացական Հուսաւորութեան եւ Մշակոյթի Կեդրոնները, Ե.-ԺԹ. դարեր, Լոս Անճելըս 2023, էջ 125-126 եւ Մ. Արք. Օրմանեան, Ազգապատում, հտ. Ա., Պէյրուք 1959, էջ 296:
 42 Հ. Գ. ԶԱՐԲԱՆԱԼԵԱՆ, Պատմութիւն Հայ Հին Դպրութեան, Վեներիկ 1932⁴, էջ 290:

ւոր» իմաստ»⁴³: Ս. Սահակ Կաթողիկոսին վերագրուող Կանոններուն մէջ կը գործածուի «Ամուսնացելոց Քահանայից» յստակ արտայայտութիւնը՝ զանազանելու համար «Կուսակրօններէն»⁴⁴:

Հայ հին դաստիարակութեան պատմութեամբ զբաղած ուրիշ հեղինակ մը կը գրէ. «Սահակ-Մեսրոպեան աշակերտութեան խումբին մէջ Ղեւոնդը տարիքով երիցագոյնը ըլլալ կը թուի»⁴⁵:

Հետեւաբար, իրաւունք ունինք հաստատելու, որ այդ օրերուն, Յովսէփ Կաթողիկոսին աջ բազուկը հանդիսացող եւ «ճարգող» եկեղեցական մը՝ պէտք է որ «Վարդապետ» եղած ըլլայ, նկատի ունենալով նաեւ Ս. Գրիգոր Տաթևացիի յստակումը «Աստուծոյ Խօսքը ճարգող» կամ «սերմանող» Վարդապետին քարոզելու «իրաւական» հանգամանքը Հայ Եկեղեցոյ մէջ. «Գիտելի է, զի սերմանողը՝ Վարդապետն են, որք զբանն Աստուծոյ ճարգեն ի հոգիս մարդկան»⁴⁶:

Օրմանեան Սրբազան, քաջատեղեակ ըլլալով այս հարցին, կը գրէ. «Կուսակրօն կղերին յատուկ կոչումն է ՔԱՐՈՋԵԼ եւ վարչական պաշտօնավարութիւն ընել»⁴⁷:

Մենք երկու առանձին ուսումնասիրութիւններով բաւարար պատկերացում կատարել ենք «Քահանայ-Վարդապետ»ի քարոզչական առաքելութեան եւ եկեղեցական իրաւասութիւններու մասին՝ շեշտելով անոր «կուսակրօն» կարգավիճակին յատուկ կրօնական, եկեղեցական, քարոզչական եւ աստուածաբանական լուրջ պատրաստութիւնը եւ անոր քարոզչական առաքելութեան «իրաւական» պարտականութիւնը⁴⁸:

Կ'եզրակացնենք: Պատմական փաստերը ցոյց կու տան, որ Ե. դարու «Ղեւոնդ Երէց»ը ստուգապէս «Վարդապետ» էր եւ «Երէց»

43 Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ, Հայր Եպիսկոպոսական Ձեռնադրութիւն ունեցած են միշտ, «Բագմավէպ», 1906, թիւ 4, էջ 157:

44 «Սոփերժ Հայկականէ», հտ. Բ., Վեներիկ 1855, էջ 110 եւ 113:

45 Ե. ՔԱՍՈՒՆԻ, Պատմութիւն Հայ Հին Դաստիարակութեան, Պէյրուք 1959, էջ 48-49:

46 ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք Քարոզութեան, որ կոչի Ձմերան, Կ. Պոլիս 1740, էջ 376: Այս ընդարձակ գործը վերահրատարակուած է Երուսաղէմ 1998ին:

47 Մ. ԱՐԲ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Հայ Եկեղեցին, Պէյրուք 1961, էջ 129:

48 Տ. ՎՐԴ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ, «Վարդապետը» Հայ Եկեղեցական Մտածողութեան մէջ, Վեներիկ 2001: Նոյն, Հայ Եկեղեցոյ «Վարդապետ»ները իբր Հաւատի Ուսուցիչ եւ Աստուածարան, Ե.-ԺԸ. դարեր, Լոս Անճելըս 2016:

կոչումը անոր տրուած է իբր պարզ որակում մը՝ նկատի ունենալով իր դասակիցներէն տարիքով աւելի մեծ ըլլալու պարագան»⁴⁹:

ՏԱՀԱՏ Ծ. ՎՐԴ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

49 Մ. ԱՐԲ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Ա., Պէյրուք 1959, էջ 336:

Summary

THE MARTYR GHEVONT “YERETZ” WAS A VARTABED (5th century)

VERY REV. FR. DAJAD VARTABED YARDEMIAN

This paper illuminates the hierarchical order of the 5th century priest Ghevont “Yeretz”, the pupil of St. Sahag Catholicos and St. Mesrob Mashdots Vartabed. Ghevont “Yeretz” was in reality a celibate priest, doctor in Theology (a Vartabed), and not a married priest as has been commonly referenced recently.

Ghevont was called “Yeretz” as he was the eldest of his seminarian colleagues. Ghevont has been a notorious figure in the literary and educational movement of the 5th century in the life of the Armenian Apostolic Church. He was fluent in Greek and Assyrian.

Ս. ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ ԵՐԿԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Սոյն աշխատասիրութեամբ նպատակադրուել ենք ներկայացնել ս. Եւագր Պոնտացու երկերի ողջ այն ժառանգութիւնը, որ տեղ է գտել հայոց դասական մատենագրութեան մէջ: Ժամանակին այսպիսի նախաձեռնութեամբ հանդէս է եկել Մխիթարեան միաբան Հ. Բարսեղ Սարգիսեանը՝ հրատարակելով Եւագրի անունով մեզ հասած բոլոր երկերի համամետական բնագրերն՝ իրեն հասանելի ձեռագրերի հիման վրայ¹: Գիտնական վարդապետը նիւթին նուիրել է աւելի քան 180 (Թ.-ՃՂԲ.) էջերից բաղկացած մեծածաւալ, համակողմանի ներածական-հետազոտութիւն, որի արժէքն առ այսօր շատ առումներով արդիական է: Այսուհանդերձ, այսօր Եւագրի թարգմանական ժառանգութիւնը կարօտ է նոր, մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան: Սարգիսեանի գրքի հրատարակութիւնից յետոյ, ժամանակի հետ ի յայտ են եկել յունարէն բնագրեր եւ այլ լեզուներով թարգմանուած նորանոր աղբիւրներ: Մի շարք խոշոր մատենագէտներ աւելի են բարձրացրել Եւագրի գրութիւնների, այդ թւում հայերէն թարգմանութիւնների հետ համեմատական ուսումնասիրութեան նշաձողը: Արդիւնքում արդի հայրախօսական ուսումնասիրութիւնների համակարգում ուրուագծուել է Եւագրի ամբողջական ժառանգութեան համապատկերը՝ ներառելով նաեւ նրա հայերէն թարգմանութեան ենթաբաժինը: Սակայն վերջինս դեռեւս թերի է. հետազոտողների հիմնական աղբիւրը մինչեւ օրս մնում է Բ. Սարգիսեանի հրատարակութիւնը, որն արդէն չի կարող բաւարարել որոշ արդիական հարցադարձումների: Այսօր սուր կարիք է զգացւում համաշխարհային եւագրագիտական հա-

1 Սրբոյ Հօրն Եւագրի Պոնտացոյ Վարժ եւ Մատենագրութիւնք, Հ. Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (այսուհետ՝ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ) (աշխտ. եւ ծնթ.), Վեներաբլ 1907: